

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВ ПТНЗ.

В статье рассматриваются условия формирования и развития профессиональной идентичности учащихся профессионально-технических учебных заведений. Представлена разработанная автором схема внешних и внутренних условий ее формирования.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, юность, психологическая готовность, профессиональное самоопределение, объективно-организационные и психолого-педагогические условия, активность субъекта.

The article deals with the conditions of formation and development of the professional identity of students of vocational schools. The scheme of external and internal conditions of the formation of students' identity is represented by the author.

Keywords: the professional identity, youth, psychological readiness, professional self-determination, objectively organizational and psycho-pedagogical conditions, the activity of the subject.

Актуальність проблеми дослідження. Останнім часом відбувається зростання інтересу до проблеми професійної ідентичності, оскільки вона є однією характеристик успішного особистісного професіогенезу особистості, обумовлює самопізнання, самовдосконалення майбутнього робітника в професійній діяльності, сприяє його творчій самореалізації в обраній сфері.

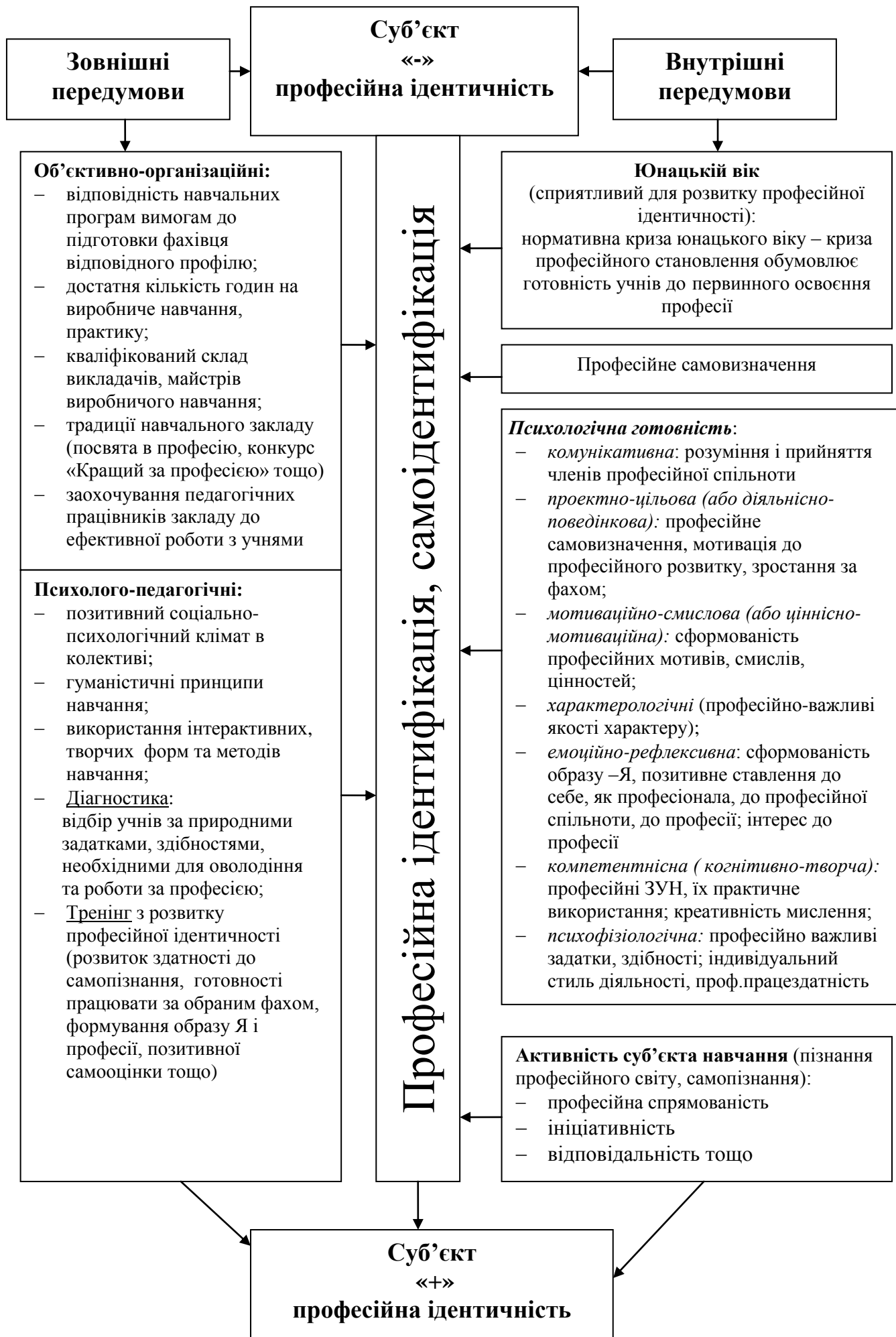
Метою статті є ознайомлення науковців з зовнішніми та внутрішніми передумовами розвитку профіідентичності.

Виклад основного матеріалу. У національній доктрині розвитку освіти в Україні зазначено, що одним з пріоритетних напрямків державної політики щодо розвитку освіти є підготовка кваліфікованих кадрів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, освоєння і впровадження нових науково-

інформаційних технологій, конкурентних на ринку праці. Мета державної політики щодо розвитку освіти полягає у створенні умов для розвитку особистості та творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати та примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати та зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти [9].

В психолого-педагогічній науці та практиці з метою вирішення головної задачі системи освіти - підвищення рівня професіоналізму випускників вузів та професійно - технічних навчальних закладів, розроблюються все нові підходи, технології, методики. Одні з них засновуються на використанні нових інформаційних технологій в підготовці кваліфікованих фахівців, другі – на оновленні змісту підготовки, треті – на посиленні її практичної спрямованості. Поряд з цим, значне місце в роботі професійно-технічної освіти має забезпечення ефективної роботи щодо професійної орієнтації молоді, підвищення престижності робітничих професій, соціального статусу робітників у суспільстві (в т.ч. шляхом трансляції теле-, радіопередач, розміщення в періодичній пресі відповідних інформаційно-аналітичних матеріалів тощо) [12]. Однак, на думку И.Н.Кулезневої [5], на особливу увагу заслуговує вирішення проблеми покращення якості підготовки фахівців через розвиток в них професійної ідентичності.

На представленій нижче схемі зазначено головні передумови формування та розвитку професійної ідентичності в учнів ПТНЗ з наступною їх характеристикою.

До зовнішніх ми віднесли *об'єктивно-організаційні* (відображають певну соціальну структуру, в якій існує суб'єкт і яка не залежить від його волі, світогляду) та *психолого-педагогічні умови* (особливості організації навчально-виховного процесу, що базуються на діях її суб'єктів, зокрема викладачів, психологів, обумовлюють результати виховання, освіти та розвитку особистості), що лежать в основі створення сприятливого (або несприятливого) середовища. До перших відносимо умови навчання та практики; відповідність навчальних програм сучасним вимогам до підготовки сучасного робітника; висококваліфікований персонал навчальних закладів та базових підприємств.

Не менш важливими є і *психолого-педагогічні умови*, створення яких необхідне для розвитку в учнів професійної ідентичності в процесі навчання: 1) проведення професійного відбору, до яких відносимо психодіагностику щодо відповідності індивідуально-особистісних властивостей учня обраній професії; 2) тренінг з розвитку професійної ідентичності учнів; 3) гуманістичні принципи навчання; 4) позитивний соціально-психологічний клімат в навчальному закладі та на підприємстві; 5) використання інтерактивних, творчих форм та методів навчання.

Підкреслюючи важливість діагностики, О.Я.Ємельянова розглядає її як перший етап формування професійної ідентичності, на якому встановлюється зв'язок типу особистості та сфери професійної діяльності [4], а І. М. Юсупов виокремлює дві групи якостей: 1) мінімально необхідні, які можуть бути діагностовані при відборі; 2) якості, що можуть бути потенційно розвинені в процесі професійної підготовки [15].

Тренінг «Розвиток професійної ідентичності учнів» передбачає розвиток в учнів рефлексії, сприяє формуванню в них професійного образу Я, розвитку позитивної самооцінки, емоційно позитивного ставлення до професії та себе як її представника, розширює знання учнів щодо професійних цінностей, ритуалів, тощо.

Крім суто психологічних методів роботи з учнями, становленню професійної ідентичності сприятиме, на нашу думку, позитивний соціально-психологічний клімат, який передбачає згуртованість та організованість, єдність офіційної і неофіційної сфер спілкування, позитивний життєстверджуючий настрій у колективі, колективну турботу, взаємоповагу, підтримку, узгоджену взаємодію в навчальному закладі та на підприємствах, де учні проходять практику [19]; гуманістичні принципи навчання (гуманізм, цілісність, довіра, конгруентність, рівність тощо) [6, 10]; використання сучасних форм та методів роботи, що сприятимуть зростанню інтересу учнів до професії, прагненню до самовдосконалення, підвищенню їх бажання працювати за професією. Саме в юнацькому віці, в період кризи професійного становлення, питання ідентичності проявляються найбільш гостро. Все більшого значення для юнаків набуває необхідність вибору. Найважливішим і найскладнішим стає вибір професії. Нереалістичні, завищені домагання часто призводять до розчарувань. Саме тому, важливим завданням для викладачів, майстрів виробничого навчання є передача набутого досвіду та знань, підтримка учнів на початку їх професійного шляху.

До *внутрішніх передумов* розвитку професійної ідентичності учнів відносимо особистісні (суб'єктивні) передумови, що можуть сприяти або заважати розвитку профіідентичності і головною серед них вважаємо *вік учнів (юнацький)*, який і сам вже є сприятливою передумовою. Саме для юнацького віку нормативною є криза ідентичності, що обумовлює готовність учнів до первинного освоєння професії. Від вдалого вирішення кризи професійного становлення може залежати не тільки доля людини в професії, а й успішність всього життєвого шляху.

Аналізуючи зміни уявлень про «кризу», як явище Е.Еріксон наголошував на появі нових поглядів щодо цього поняття, а саме, що «криза розуміється як неминучий поворотний пункт, критичний момент, після якого розвиток повертає в той чи інший бік, використовуючи можливості росту, здатність до одужання та подальшої диференціації» [18, с. 25]. Причиною появи кризи, на

його думку, є втрата відчуття тотожності особистості та неперервності часу, що, відповідно спричиняє втрату контролю над собою, втрату «его-ідентичності». Саме такі порушення були виявлені в розшматованих протиріччями молодих людей і це дало змогу Е.Еріксону вважати «кризу ідентичності», нормальним для юності явищем [18].

П'ятий етап своєї епігенетичної теорії Е.Еріксон назвав «отроцтво» та окреслив його часові рамки від періоду між молодшим шкільним віком та остаточним отриманням спеціальності. Саме в цей період, як зазначав Е.Еріксон «більш за все турбує молодих людей нездатність встановити професійну ідентичність» [18, с. 143].

Розглянемо детальніше особливості юності, які, на нашу думку, є сприятливими для становлення та розвитку професійної ідентичності.

1. Юність займає проміжне положення між дитинством та дорослим віком. З одного боку, вона характеризується залежністю від дорослих, з іншого, в цей період відбувається ускладнення життєдіяльності юнаків, розширення (якісне та кількісне) соціальних, притаманних вже дорослому віку ролей та інтересів та, відповідно, збільшення самостійності й відповідальності. Більшість людей в цьому віці замислюється про вибір професії, а дехто вже починає трудове життя.

2. Швидкий розвиток спеціальних здібностей, формування яких передусім обумовлено характером та спрямованістю навчання.

3. Активізація ціннісно-орієнтаційної діяльності, обумовлена ускладненням життєдіяльності юнаків, розширенням кола їхнього спілкування, необхідністю узгодження з іншими людьми власної поведінки. В цей період для молодих людей особливо важливою є оцінка з боку інших. Саме тому вони прагнуть будувати свою поведінку на свідомо вироблених та засвоєних критеріях і нормах. І передусім це проявляється у розвитку самосвідомості, в першу чергу, усвідомлення своєї тотожності; власного «я» як активної, діяльної основи; власних психічних властивостей; певної системи соціально-моральних самооцінок [1]. Найбільшого значення в юнацькому віці набуває усвідомлення

власних психічних якостей та самооцінка. На етапі професійного навчання учні мають можливість перевірити останню, порівнявши рівень своїх домагань з досягнутими результатами, а також зіставивши її з думкою інших про себе. Для юнацького віку типовим також є розвиток рефлексії, інтересу до себе. З одного боку, юнацька рефлексія є усвідомленням власного «я» («Хто я?», «Який я?», «Які мої здібності?»), з іншого – усвідомлення свого положення в світі («Ким я хочу стати?», «Які мої життєві плани, пріоритети?»).

4. Прагнення юнаків бути самим собою, прагнення до саморозкриття. Але поки людина не знайшла себе в практичній діяльності, її уявлення про себе неминуче буде досить дифузним та нестійким.

Наступною (після юнацького віку) внутрішньою передумовою становлення професійної ідентичності в учнів є *професійне самовизначення*, яке, на думку, [11] стає психологічним центром соціальної ситуації розвитку, яка, в свою чергу ставить перед юнацтвом задачу професійного самовизначення в плані реального вибору.

На значення професійного самовизначення та його зв'язок з професійною ідентичністю вказує і Л.Б.Шнейдер. Так, вона зазначає, «якщо розглядати поняття «професійне самовизначення» та «професійна ідентичність» як процес будівництва, то професійне самовизначення відповідатиме етапу проектування та будівництва життєвого (в т.ч. і трудового) шляху, а професійна ідентичність - це освоєння завершеного будівництва. Якщо перше без другого не має сенсу, то друге без першого нереальне» [17, с.132].

На думку ж К.Чарнецкі свідомість професійного самовизначення молоддю визначається й характеризується за двома аспектами: психічна зрілість і соціальна дорослість молодшої людини [16].

Третьою внутрішньою передумовою є *психологічна готовність* до обраної професійної діяльності.

Вітчизняні вчені (Д.К.Войтюк, П.П.Горностай, Л.М.Карамушка, С.М.Кучеренко, О.Ф.Ліненко, С.Д.Максименко та ін.) розглядають «психологічну готовність до професійної діяльності» як цілісне утворення

психіки людини, що інтегрує в собі низку психологічних феноменів, які знаходяться в тісному взаємозв'язку, має складну динамічну структуру, між компонентами якої існують функціональні зв'язки [14].

В.В.Рибалка зазначає, що передумовою для формування психологічної готовності особистості до праці є професійна придатність, а також виділяє види психологічної готовності: а) за психологічним змістом (підструктурами) особистості; б) за здатністю до виконання повноцінної діяльності — суб'єкту або діяльнісну готовність до оволодіння всіма компонентами професійної діяльності; в) за часовими ознаками — вікову готовність [13].

Аналізуючи структуру психологічної готовності до майбутнього фаху, П. П. Горностай наголошує на обов'язковому врахуванні особистісного принципу та визначає наступні її складові: 1) підсистема професійно-важливих якостей особистості, які є особистісними передумовами готовності до професійної діяльності; 2) професійна самосвідомість; 3) професійно-операціональна підсистема (знання, вміння, навички); 4) професійна спрямованість [3].

Виділені нами компоненти психологічної готовності базуються на структурі особистості, запропонованої В.В.Рибалкою, а саме на підструктурах особистості, виділених за змістом (соціально-психолого-індивідуальним виміром): комунікативна готовність; проектно-цільова (діяльнісно-поведінкова; мотиваційно-смілова (ціннісно-мотиваційна); характерологічна; емоційно-рефлексивна; компетентнісна (когнітивно-творча); психофізіологічна.

Психологічна готовність має короткочасний та довготривалий характер. Як довготривалий процес психологічна готовність, на думку В.А. Моляко, М.Л. Смульсон формується за допомогою низки заходів: моделювання відповідної діяльності, складання професіограм, узагальнених експертних характеристик, дискусій, ігрових методів, лекційних і практичних занять тощо, а також формування готовності до роботи в складних умовах діяльності [8].

Важливе значення в становленні професійної ідентичності має *активність* самого суб'єкта. На думку А. А. Волочкова цілісна активність

суб'єкта конкретної сфери взаємодії (навчальної, професійної) – це міра того кроку в цій сфері буття, який робить сам суб'єкт, ...це внутрішнє джерело відновлення та розвитку [2]. Активність впливає на розвиток професійної спрямованості, яка, в свою чергу також може сприяти підвищенню рівня активності в процесі професійної самореалізації учнів.

Провідним механізмом формування професійної ідентичності становлення ідентичності є *професійна ідентифікація*, яка і є тією стежкою, що об'єднує всі зазначені передумови, що мають вплив на формування та розвиток професійної ідентичності. Психологічний сенс ідентифікації, як вказує Г.Ложкін полягає в співставленні, порівнянні суб'єктом системи власних цінностей і цінностей, яким необхідно відповідати, відмові від неприйнятних, а зрештою в ототожненні себе з кимось чи чимось» [7]. Професійна ідентифікація передбачає об'єктивну та суб'єктивну єдність з професійною групою, справою, яка забезпечує наступництво професійних характеристик (норм, ролей, статусів) особистості [17].

Л.Б.Шнейдер вважає, що «професійну ідентичність можна формувати, а професійна самоідентичність досягається; можна забезпечити чистоту зовнішніх джерел формування першої, але сформувані професійну самоідентичність неможливо, можна лише створити умови для її набуття» [17, с.118-119].

Ми також поділяємо думку О.Я Емельянової, що «головною метою для досягнення почуття ідентичності повинен стати перехід від зовнішніх джерел підкріплення в професійній діяльності до внутрішніх джерел, тобто до самопідкріплення» [4, с.154].

Висновки. На нашу думку, зміна статусу учня із суб'єкта з низьким рівнем розвитку професійної ідентичності або її відсутністю («-») в суб'єкта з наявною професійною ідентичністю («+») або такого, в якого її рівень підвищився можлива в результаті створення в навчальному закладі сприятливих зовнішніх та внутрішніх передумов та задіяння механізмів професійної ідентифікації та самоідентифікації.

До головних передумов розвитку професійної ідентичності учнів ПТНЗ відносимо зовнішні (об'єктивно-організаційні та психолого-педагогічні), внутрішні (проходження кризи юнацького віку, професійне самовизначення, психологічну готовність до обраної діяльності, активність суб'єкта навчання), механізми професійної ідентифікації та самоідентифікації.

Перспективи дослідження. Експериментальне вивчення впливу різноманітних умов та чинників на формування та розвиток професійної ідентичності учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Література:

1. Возрастная и педагогическая психология: учебник для студентов пед.ин-тов / [В.В.Давыдов, Т.В.Драгунова, Л.Б.Ительсон и др.]; под ред. А.В.Петровского. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М.: Просвещение, 1979. – 288 с., ил.
2. Волочков А. А. Активность субъекта как фактор развития и ресурс совладающего поведения. Режим доступа: <http://rehab5.blog.ru/92204035.html>
3. Горноста́й П. П. Формирование психологической готовности старшеклассников к педагогической деятельности: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Горноста́й Павел Петрович. – К., 1988. – 149 с.
4. Емельянова О.Я. Формирование профессиональной идентичности с целью адаптации работника к деятельности по специальности/ О.Я.Емельянова// Вестник ВГУ. – 2005. – №2. – С. 153–156. – Сер.: Экономика и управление.
5. Кулезнёва И.Н. Динамика развития профессиональной идентичности студентов среднего специального учебного заведения/ И.Н. Кулезнёва // Педагогический вестник. – 2008. –№2 (55). – С.35-41
6. Литвинова О. В. Принципи гуманістичного виховання особистості як детермінанти у вихованні культури діалогу у студентів-аграріїв / О.В.Литвинова// Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета. Выпуск 32. Педагогические науки. – Симферополь : НИЦ КИПУ, 2011. – С.70-73 Режим доступа до журналу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VzKipu/2011_32/titul.pdf
7. Ложкін Г. Професійна ідентичність в контексті маргінальної поведінки суб'єкта / Г. Ложкін, Н. Волянюк // Соціальна психологія : Український науковий журнал. - 2008. - № 3. - С. 123-130.
8. Моляко В. А. Психологическая готовность к труду на современном производстве / В. А. Моляко, М. Л. Смольсон. – Киев: о-во "Знание" УССР, 1985. – 14 с.

9. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта. – 2002. – №26 (24 квітня -1 травня). – С.2-4.
10. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. Кн. I: Соціальна психологія особистості і спілкування. – К.:Либідь, 2004.– 76 с.
- 11.Павелків Р. В. Вікова психологія: Підручник / Р. В. Павелків. – К. : Кондор, 2011. – 469 с.
12. Протокол №9/1-3 Колегії МОНУ від 28.08.2008, рішення «Сучасні тенденції розвитку професійно-технічної освіти: пріоритети та завдання». Режим доступу: http://uazakon.com/documents/date_c0/pg_gbcdso.htm
13. Рибалка В. В. Психологія праці особистості: навч. метод. посіб. / Валентин Васильович Рибалка; – К.: КМПУ ім. Б.Д.Грінченка, 2006. – 59 с. – (Серія «Психологічна наука – працівникам професійно-технічної освіти»).
14. Сімко Р.Т. Поняття готовності до професійної діяльності на сучасному етапі розвитку психологічної науки //Проблеми сучасної психології. – 2011. – Вип.13 // Режим доступу до журн.: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pspl/2011_13/415-425.pdf
- 15.Сургунд Н. А. Психодіагностика професійної придатності майбутнього практичного психолога: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Сургунд Наталія Анатоліївна. – К., 2003. – 246 с.
- 16.Чарнецкі Казимеж. Психологія професійного розвитку особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Казимеж Чарнецкі. – К., 1999. –40 с.
17. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг: [учебное пособие]/ Л.Б.Шнейдер. – М. МСПИ; Воронеж НПО «МОДЭК», 2004. – 600 с. – сер. «Библиотека психолога».
- 18.Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: пер. С англ./ Э.Эриксон; общ. ред. И предисл. А.В.Голстых. – 2 – е изд. – М.: Флинта: МПСИ: Прогресс. 2006. – 352 с. – (Библиотека зарубежной психологии).
- 19.Електронний ресурс. <http://www.horting.org.ua/node/1438>, від 02.11.12.